

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ У ЗМІСТІ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ПРЕДМЕТІВ НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ

*Н. М. Гупан,
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник,
Інститут педагогіки НАПН України,*

У статті висвітлено зміни у змісті шкільних підручників із суспільствознавчих предметів, що сталися з утвердженням нової освітньої парадигми, коли підручники позбувалися політизації і набували національного змісту.

У підручниках з історії домінувала зовнішня диференціація, що проявлялася в позитивному висвітленні подій, які в радянській історіографії мали негативну оцінку. Внутрішня диференціація проявлялась у підвищенні статусу окремих явищ, рангуванні персоналій тощо.

Диференціація змісту правознавства відбувалася в акцентуванні на правових основах незалежної України. Продовженням цього стала нова модель правової освіти на основі курсу «Практичне право», що урівноважувало диференціацію державоцентризму і людиноцентризму.

Диференціація змісту проглядалася і в навчальному предметі «Людина і суспільство». У ньому містилася внутрішня диференціація, полюсами якої було суспільство і людина.

Ключові слова: шкільний підручник; диференціація; зміст; суспільствознавство; парадигма.

Проголошення незалежної України актуалізувало потребу суспільства у розробці нового змісту шкільних навчальних книг. Радянська освітня парадигма, що ґрунтувалася на марксистських ідеологічних засадах і мала на меті формувати колективістські цінності в учнівському середовищі, поступалася новій, в основі якої декларувався людиноцентризм. Школа зосереджувалася на особистісно орієнтованому навчанні, що сприяло підготовці її випускників до конкурентоздатності в умовах утвердження ринкових відносин.

На той час школа потребувала оновленого змісту навчальних книг, насамперед із суспільствознавчих предметів. Якщо шкільний курс середньовічної історії вчителі ще могли викладати за радянськими підручниками, то новітню історію ХХ ст. потрібно було кардинально оновлювати, так само як правознавство та інтегрований предмет – суспільствознавство.

Мета статті – дослідити процес диференціації змісту шкільних підручників із суспільствознавчих предметів, висвітлити його здобутки та слабкі сторони задля використання позитивного досвіду у розбудові сучасного підручникотворення.

Деякі міркування щодо трансформації змісту шкільних суспільствознавчих предметів на межі останніх століть представлено у публікаціях В. Арешонкова,

М. Арцишевської, Т. Бакки, К. Баханова, О. Дятлової, О. Пометун та інших дослідників. Проте дослідження цих авторів переважно присвячено окремим навчальним предметам, тоді як у нашій статті прослідковуються процеси диференціації у змісті, характерні для шкільних суспільствознавчих курсів через призму чинних на той час підручників.

Нагальною потребою української школи вже у перший рік незалежності нашої держави стали підручники з новітньої історії. У 1991 р. науковці Інституту історії НАН України М. Коваль, С. Кульчицький, Ю. Курносів, В. Сарбей опублікували «Історію України: [пробний навчальний посібник для 10–11 класу середньої школи]». Наступного року М. Коваль, С. Кульчицький, Ю. Курносів видали «Історію України. Матеріали до підручника 10–11 класу середньої школи». У передмові автори писали: «Діючий навчальний посібник з історії України для 10–11 класу загальноосвітньої школи вийшов у світ влітку 1991 р., вийшов і одразу застарів... Проголошення незалежності України і розпад Радянського Союзу поклали край усій попередній офіційній історії, усім стереотипам та ідеологічним штампам. Перед вченими розкрилися можливості розробити і проголосити історичну концепцію, що базується не на догмах, а на правді життя» [6, с. 3]. Цікаво, що ті ж автори видавали наукові праці та створювали шкільні підручники з історії і за радянських часів. Таким чином, їхня попередня наукова творчість базувалася на догмах далеких від життя, яке випереджало щойно створений ними шкільний посібник.

Проте водночас в Україні було опубліковано книгу О. Субтельного «Україна: Історія», що здобула неабияку популярність. О. Субтельний мав українське коріння, але сформувався як історик у закордонній школі дослідництва, що суттєво різнилася від вітчизняної насамперед методологією та концептуальним осмисленням історичного процесу. Згадана праця О. Субтельного стала для вітчизняних дослідників прикладом деполітизації та національного характеру у висвітленні історії України від найдавніших часів до ХХ ст. включно. Проте реалізовувати такі підходи українським історикам пострадянської доби було складно, адже їхнє професійне мислення формувалося на догмах марксизму-ленінізму, і вони «звикли вважати себе бійцями ідеологічного фронту, а свою науку – ідеологічною зброєю» [15, с. 6].

Тож прогнози авторів шкільних навчальних книг на швидке старіння щойно створених ними підручників робилися не на пустому місці. Та продукція рясніла рудиментами радянської історіографії і водночас пошуками шляхів задовольнити потреби оновлюваного українського суспільства в національній історії. Зокрема, у навчальній книзі авторства М. Ковалю та ін. «Історія України. Матеріали до підручника 10–11 класу середньої школи» проглядається диференціація у формуванні змісту із залишками концептуальних підходів радянської доби і спробами нового осмислення історичного процесу. Останнє здебільшого розгорталося у площині позитивного висвітлення історичних подій і явищ, які в радянській історіографії мали негативну оцінку. Зокрема, події 1917–1921 рр. в Україні пов'язані з діяльністю Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, висвітлювалися вже не як буржуазно-націоналістичний рух, а

кваліфікувалися як національно-визвольні змагання. Текст був перенасичений політичною історією і в цьому плані нагадував радянські підручники.

Висвітлюючи перебіг політичних подій, автори зазначали імена громадських та політичних діячів (М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри та ін.), на яких давали в тексті біографічну довідку. Поверненню у шкільний курс замовчуваних за радянської доби персоналій активно сприяли й дослідники, які долучилися до «усунення білих плям у вітчизняній історії». Поширювався вихід брошур, де висвітлювалися питання, пов'язані із українською символікою, популяризувалася діяльність діячів Центральної Ради, лідерів національно-визвольних змагань.

У перших книгах з історії зберігалися радянські підходи до висвітлення вітчизняної історії. Наприклад, соціально-економічне та політичне життя в Україні кінця 20–30-х рр. розглядалося за традиційною схемою: індустріалізація, колективізація та культурна революція. У черговому підручнику С. Кульчицького, М. Ковалю, Ю. Лебедевої (1998) йшлося про сталінський «стрибок» в індустріалізацію, поворот до суцільної колективізації тощо [8, с. 154–163]. Виклад матеріалу, пов'язаного з тими подіями, супроводжувався цитатами з творів В. Леніна, постанов пленумів та з'їздів ВКП(б), що були атрибутом попередніх часів.

Рудиментом радянської історіографії у перших шкільних підручниках доби незалежності нашої держави варто вважати твердження про дружбу народів найближчих сусідніх країн з Україною. І якщо були якісь протиріччя між ними, то лише через антинародну політику правителів різних часів. Ця проблематика була ключовою темою досліджень науковців Інституту історії тривалий час і навіть ще у 2004 р. вони опублікували працю «Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси» (т. 1–3, К., 2004). Тож цілком природним стало тиражування тези про значущість таких стосунків і в шкільних навчальних книгах. Зокрема, в «Історії України: Підручник для 11 класу середньої школи» (1999, авторства С. Кульчицького, М. Ковалю, Ю. Лебедевої) акцентувалася увага учнів на наступному: «31 травня **1997 р.**, сталася справді історична подія – підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Росією та Україною. У договорі зазначалося, що сторони “визнають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів”» [9, с. 321]. У 2005 р. С. Кульчицький і Ю. Шаповал у підручнику «Новітня історія України (1939–2001)» вважали за доцільне включити до змісту навчальної книги таку інформацію: «З ініціативи Президента В. Путіна 2002 рік був оголошений Роком України в Російській Федерації. У рамках цієї культурної і політичної кампанії були проведені різноманітні акції, спрямовані на відновлення втрачених зв'язків між двома країнами. Перспективу активізації економічних і культурно-політичних зв'язків з Росією урядові і громадсько-політичні кола в Україні сприймають надзвичайно позитивно» [10, с. 293].

Новим у змісті курсу історії у 10 класі стало висвітлення кризових явищ (друга половина 60-х – перша половина 80-х рр.). На тлі загальних процесів в

економічному, політичному та соціальному житті СРСР українські історики намагалися показати причини кризи в республіці, перекладаючи здебільшого відповідальність на союзне керівництво [6, с. 417–420].

У шкільних підручниках з історії з'явилися матеріали пов'язані з релігійним життям, голодомором, русифікацією тощо. Новими були й теми, що пов'язані із здобуттям Україною незалежності.

Окрім появи нових тем, у шкільних підручниках з історії здійснювалося корегування й старих тем. Наприклад, Київська Русь висвітлювалася вже не як «колиска трьох братніх народів», а як рання українська держава. Автори навчального посібника «Істрія України (з найдавніших часів до кінця XIII ст.) для 7–8 класів середньої школи» (1995) Г. Сергієнко, В. Смолій наголошували: «Головний державний і культурний осередок Київської Русі сформувався на території сучасної України... Це дало підставу багатьом ученим вважати Київську Русь, де провідне становище займала українська народність, Українською державою» [14, с. 47]. Ця думка розвивалась і в подальші роки у змісті курсу української середньовічної історії. Зокрема, І. Коляда, К. Криlach, С. Юренко в підручнику для 6–7 класу «Істрія України» (1998) оперували автентичним поняттям «Русь», яке було поширеним в літописах, а не «Київська Русь», введеним пізніше російськими істориками, аби позначити, що під владою Києва перебувала не вся Русь, а лише прилеглі до нього землі. У згаданому підручнику українознавча складова проявлялася в осмисленні історії Русі, як історії українського народу, а автори послуговувалися поняттям «Україна-Русь» [7, с. 153].

Характерною особливістю української історіографії наприкінці першого десятиріччя доби незалежності стало надання більшого статусу окремим історичним подіям. Звісно, що такі зрушення вплинули на формування змісту шкільних навчальних книг. Зокрема, у 1996 р. науковці Інституту історії України НАН України опублікували колективну працю «Історія України: нове бачення» у 2 томах. У цій книзі події визвольних змагань 1917–1921 рр. вже трактувалися як Українська революція. У 1998 р. у підручниках Ф. Турченка, С. Кульчицького «Історія України» для 10 класу було вміщено розділ «Українська революція». Водночас жовтневі події 1917 р. у Петрограді, що в радянській історіографії кваліфікувалися як Велика Жовтнева соціалістична революція, були понижені у статусі до «жовтневого більшовицького перевороту» [8, с. 4–35; 16, с. 3–67].

Було переглянуто авторами шкільних підручників і події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Таке бачення започаткували історики В. Смолій, В. Степанков у 1999 р. в опублікованій праці «Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.)», попри те, що на початку 90-х рр. ці автори писали про Національно-визвольну війну українського народу середини XVII ст. [5, с. 673, 847].

У подальші роки шкільні підручники зарясніли новими революціями. Окремі автори прагнули розгледіти їх де тільки могли. Зокрема, історик

С. Кульчицький стверджував, що розпад СРСР – теж революція. Він писав: «Події 1989-91 в СРСР слід розглядати як революцію ...» [5, с. 153].

Водночас здійснювався перегляд і подій 1917 р. у Російській імперії у складі якої перебувала на той час значна частина українських земель. Тоді С. Кульчицький описував ці події так: «Переможці поділили революцію на дві: Лютневу буржуазно-демократичну і Жовтневу соціалістичну. Насправді це була одна революція, яка змінювалася у своїх барвах. Характер її на різних етапах не можливо визначити тільки одним терміном: буржуазно-демократична, робітничо-селянська, радянська» [5, с. 152]. Тобто виходить, що на другому десятку років незалежності історик С. Кульчицький повернувся до витоків радянської історіографії і описаний ним раніше «більшовицький жовтневий переворот» 1917 р. знов набув статусу революції. Характерно, що таке бачення подій (на кшталт руху маятника) викладено не в дискусійній журнальній статті, а в солідному академічному виданні – «Енциклопедії історії України: У 10 т.» [5, с. 152].

Звісно, подальше висвітлення історичних подій в Україні більшістю дослідників та авторів шкільних підручників розглядалося вже виключно через призму революції. Боротьба політичних еліт, що переросла в «рух громадської непокори, організований прихильниками кандидата від опозиції після 2-го туру президентських виборів 2004 р. в Україні», отримала назву «Помаранчева революція». В «Енциклопедії історії України: У 10 т.» опублікували статтю «Помаранчева революція» за авторства С. Кульчицького [4, с. 412].

Тож події політичної боротьби 2004 р. в Україні стали відображатися у підручниках з історії як «Помаранчева революція». Однак, на відміну від академічного опису згаданої революції (тут йшлося про форми протестних акцій, перипетії з підрахунком голосів Центральною виборчою комісією тощо), авторам підручників доводилося самим пояснювати причини «революції» і в таким чином, щоб це було зрозуміло школярам. Наприклад, у підручнику В. Власова, О. Данилевської «Вступ до історії України» (пропедевтичний курс для учнів 5 класу) про ті події писалось так: «Зрозуміло, що сумлінний та працьовитий український народ гідний жити в добробуті та справедливості. Тож коли під час виборів Президента України восени 2004 року стали очевидними зловживання влади, що поставили під сумнів чесність виборів, українці вийшли на вулиці й майдани з вимогою покласти край брехні. Мільйони наших співвітчизників мирним протестом обстоювали справедливість, своє право жити за законами та совістю. Акції протесту, які тривали впродовж кількох місяців, відбувалися під жовтогарячими, або помаранчевими, знаменами. Саме тому ті події назвали *Помаранчевою революцією* [3, с. 191].

У підручниках для старших класів «Помаранчева революція» вивчалася в 11 класі. Однак у чинних на той час книгах політичне життя висвітлювалося лише до 2002 року. Тож, за рекомендацією Міністерства освіти і науки України у 2006 р. було надруковано брошуру, автором якої був С. Кульчицький, «Новітня історія України (2001–2006). Додаток до підручника для 11 класу

загальноосвітніх навчальних закладів». У «§ 5. Вибори Президента України 2004 р. Помаранчева революція» розлого описувався процес фальсифікації виборів командою претендента на президентство В. Януковича. Проте причини «революції» залишилися поза увагою автора брошури, що ускладнювало роботу вчителя у викладенні цього матеріалу. С. Кульчицький писав: «Помаранчеву революцію часто ототожнюють з президентськими виборами 2004 р., але вона є тільки частиною виборів ... Цілком зрозуміло, що прибічники В. Януковича розглядали Помаранчеву революцію як державний переворот, а прибічники В. Ющенко – як усвідомлений або стихійний протест виборців, волю яких влада проігнорувала. Цю другу точку зору слід вважати правильною, тому що опозиція, яка прийшла до влади, і колишня влада, яка стала опозицією, з однаковою одностайністю домагалися у виборців уваги до себе на парламентських виборах» [11, с. 26]. Отже, описано громіздко і незрозуміло, що таке «Помаранчева революція». Окрім того, у методичному апараті навіть нема запитань про причини революції. Це наводить на думку, що автор і сам не усвідомлював їх на той час.

Припускаємо, що подібні хиби можуть бути допущені й у висвітленні політичних подій в Україні 2014 р., які вже отримали у нашому суспільстві назву «Революція гідності» і будуть представлені в підручниках з вітчизняної історії для учнів 11 класу, вихід яких планується в 2019 році.

Отже, огляд підручників шкільного курсу історії перших десятиліть наводить на думку, що автори важко долали стереотипи радянської історіографії. У змісті дисонувало протиріччя нової парадигми особистісно орієнтованого навчання і державоцентризму.

Неабиякий інтерес для дослідників представляють зрушення у змісті й інших шкільних суспільствознавчих предметів та відповідної навчальної літератури. На початку 90-х рр. педагоги-науковці стверджували, «що виховання власної гідності як пріоритету демократизації та гуманізації освіти – це єдиний шлях до нового гідного життя і людини, і держави. Вони вважали, що гуманізація змісту освіти, насамперед соціогуманітарної, сприятиме формуванню в учнів цілісності, системності бачення світу і свого місця в ньому на основі єдності теорії й особистого соціального досвіду» [1, с. 260]. З цією метою було введено на той час шкільні інтегровані курси: «Людина і суспільство», «Ми – громадяни» тощо. Ці курси викладалися у школах як факультативні. Вони були забезпечені відповідними підручниками та посібниками. Зокрема, для учнів 11 класу було видано книгу Р. Арцишевського та А. Журавльова «Людина і суспільство» у двох частинах. Проте, на думку фахівців, зміст навчальної книги виявився складним для використання у загальноосвітній школі, оскільки був затеоретизованим, перевантаженим філософськими підходами до трактування питань взаємодії людини і суспільства [2, с. 21]. У подальші роки підручник удосконалювався, а в 2005 р. за новою програмою курс «Людина і суспільство» вже став обов'язковим предметом з відповідним навчально-методичним забезпеченням. Згаданий

підручник відповідав державному стандарту, де інтеграція знань переважала їх диференціацію.

У перше десятиліття незалежності України значні зрушення сталися у змісті шкільної правової освіти. Характерно, що: «З радянської доби в добу незалежної української державності зміст правознавства переніс традиційний для радянської освіти акцент на правових основах держави – але вже нової України. У першій половині 90-х рр. такий підхід був виправданий, оскільки створювалися правові засади нової державності, новий інститут громадянства, постійно оновлювалася нормативна база, відбувалася трансформація суспільної і правової свідомості» [1, с. 291]. Тож у перші роки незалежності України правознавці не змогли запропонувати нічого нового в методології шкільної правової освіти. І лише у 1992 р. юристи разом з педагогами почали розробляти нові навчальні програми з правознавства для школярів (їх було створено дві). Основним навчальним посібником для реалізації цих програм стала книга «Правознавство» (1994) за редакцією М. Настюка [13]. Послугувалися вчителі й навчальною книгою для абітурієнтів «Основи держави і права України» за редакцією І. Усенка, а також планами-конспектами уроків для вчителів та учнів «Основи держави і права України» за редакцією І. Коляди. Здебільшого зміст цих книг викладався сухою канцелярською мовою і був орієнтований на читання основних положень різних галузей законодавства, механічне запам'ятовування і переказ. Ситуація стала змінюватися на краще лише наприкінці 90-х рр., коли в Україні «почалася розробка і впровадження нової моделі правової освіти на основі курсу «Практичне право». Ученими та педагогами-практиками було розроблено і запроваджено експериментальний курс під такою ж назвою, який почали вивчати з 1998 р. у 8 класі як факультатив чи курс за вибором» [1, с. 310]. За твердженням науковців, «Практичне право» готувало учнів до вивчення систематичного курсу правознавства у 9 класі та змістовно орієнтувало школярів на формування вмінь і навичок правомірної поведінки. Зміст курсу спрямовувався на подолання в учнів правового нігілізму, прищеплення інтересу до права, забезпечення практичного розуміння права, розуміння таких принципів і цінностей, як права людини, демократія, правова держава, ринкова економіка та інших, що лежать в основі правової системи України [1, с. 310]. У 2001 р. під керівництвом О. Пометун було створено навчальний посібник «Практичне право» для учнів 8–9 класів, який швидко завоював широку популярність в школах України [12]. У ньому вдало поєднувався предмет «Основи правознавства» з реальністю життя українського суспільства. Школярі мали можливість не тільки вивчити основні правові норми, а й сформулювати навички конкретних дій (через тренінгові форми занять) – як поводитися у складних ситуаціях. У посібнику вміщено практичні поради дітям, їхнім батькам та вчителям, запропоновано зразки юридичних документів (заяви, звернення, скарги), телефони та адреси різних організацій, за допомогою яких людина може захистити свої права. У подальші роки посібник декілька разів перевидавався та доповнювався новими матеріалами.

Висновки. Отже, на зламі останніх століть зміст шкільних підручників із суспільствознавчих предметів зазнав суттєвих зрушень обумовлених зміною освітньої парадигми. Школа зосереджувалася на особистісно орієнтованому навчанні, що сприяло підготовці її випускників до конкурентоздатності в умовах утвердження ринкових відносин.

Ознакою зрушень у змісті навчальних книг стали диференційні процеси. Домінуючою була зовнішня диференціація, яка проявлялась в позитивному висвітленні історичних подій і явищ, що в радянські часи мали виключно негативну оцінку. У підручниках з'явилися теми, яких не було в радянській історіографії (історія церкви, голодомор та ін.), водночас здійснювалося корегування старих тем, в яких посилювався українознавчий аспект (Київська Русь тепер тлумачилась як Україна-Русь). Внутрішня диференціація проявлялась у наданні більш вагомому статусу окремим історичним подіям (Національно-визвольні змагання 1917–1921 рр. набули статусу Української революції), у рангуванні історичних персоналій, контроверсійності підходів до класифікації форм державного устрою тощо.

На виховання власної гідності людини в українському демократичному суспільстві спрямовувався курс правознавства, що зазнав чи не найбільшої трансформації. Диференціація змісту правознавства прослідковувалася у перенесенні традиційного (для радянської доби) акцентування на правових основах держави, але вже незалежної України. Продовженням цього процесу стала розробка і впровадження нової моделі правової освіти на основі курсу «Практичне право», що урівноважувало диференціацію державоцентризму і людиноцентризму, характерну й для предмета історія.

Диференціація змісту суспільствознавчих курсів проглядалася і в інтегрованому навчальному предметі «Людина і суспільство», що пом'якшував дисонанс між людиноцентризмом і державоцентризмом у шкільних підручниках. Водночас у ньому містилася внутрішня змістова диференціація, полюсами якої було суспільство і людина.

Зміст сьогоденних підручників теж потребує удосконалення у приведенні державотворчої домінанти до відповідності особистісно орієнтованій парадигмі навчання, і тут в нагоді стане досвід розбудови національного підручникотворення перших десятиліть незалежної України.

Використані джерела

1. Арешонков В. Ю. Зміст шкільної суспільствознавчої освіти в Україні у ХХ столітті: формування і трансформація : монографія / В. Ю. Арешонков. – Житомир : Полісся, 2014. – 380 с.
2. Бакка Т. В. Підготовка студентів до викладання суспільствознавчих дисциплін у середніх загальноосвітніх навчальних закладах : дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Т. В. Бакка. – К., 2008. – 225 с.
3. Власов В. С. Вступ до історії України : підруч. для 5 кл. загальноосв. навч. закладів / В. С. Власов, О. М. Данилевська. – К. : Генеза, 2007. – 200 с.
4. Енциклопедія Історії України : В 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2011. – Т. 8. – 508 с.

5. Енциклопедія Історії України : В 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 9. – 929 с.
6. Коваль М. В. Історія України. Матеріали до підручника 10–11 кл. середн. шк. / М. В. Коваль, С. В. Кульчицький, Ю. О. Курносів. – К. : «Райдуга», 1992. – 512 с.
7. Коляда І. А. Історія України : підручник для 6–7 класів / І. А. Коляда, К. І. Криlach, С. П. Юренко. – К. : Генеза, 1998. – 256 с.
8. Кульчицький С. В. Історії України : підруч. для 10 кл. серед. шк. / С. В. Кульчицький, М. В. Коваль, Ю. Г. Лебедева. – К. : Освіта, 1998. – 288 с.
9. Кульчицький С. В. Історії України : підруч. для 11 кл. серед. шк. / С. В. Кульчицький, М. В. Коваль, Ю. Г. Лебедева. – К. : Освіта, 1999. – 367 с.
10. Кульчицький С. В. Новітня історія України (1939–2001) : підруч. для 11-го кл. загальноосв. навч. закл. / С. В. Кульчицький, Ю. І. Шаповал. – К. : Генеза, 2005. – 320 с.
11. Кульчицький С. В. Новітня історія України (2001–2006). Додаток до підруч. для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / С. В. Кульчицький. – К. : Генеза, 2006. – 56 с.
12. Пометун О. І. Практичне право : навчальний посібник для 8 (9) класу середніх загальноосвітніх навчальних закладів / О. І. Пометун, Т. І. Ремех, І. М. Гейко. – К. : Генеза, 2001. – 168 с.
13. Правознавство / за ред. М. Настюка. – Львів : Світ, 1994. – 272 с.
14. Сергієнко Г. Я. Історія України (з найдавніших часів до кінця XVII ст.) : навч. посібн. для 7–8 кл. серед. шк. / Г. Я. Сергієнко, В. А. Смолій. – К. : Освіта, 1995. – 254 с.
15. Субтельний Орест. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. – 3-тє вид. перероб. і доп. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.
16. Турченко Ф. Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917–1945. 10 клас : підруч. для серед. загальноосвіт. шк. / Ф. Г. Турченко. – 2-е вид., виправ. та доп. / Ф. Г. Турченко. – К. : Генеза, 1998. – 384 с.

References

1. Areshonkov V. Yu. Zmist shkilnoi suspilstvoznavchoi osvity v Ukraini u XX stolitti: formuvannya i transformatsiia : monohrafiia / V. Yu. Areshonkov. – Zhytomyr : Polissia, 2014. – 380 s.
2. Bakka T. V. Pidhotovka studentiv do vykladannia suspilstvoznavchykh dystsyplin u serednikh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh : dys. kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 / T. V. Bakka. – K., 2008. – 225 s.
3. Vlasov V. S. Vstup do istorii Ukrainy : pidruch. dlia 5 kl. zahalnoosv. navch. zakladiv / V. S. Vlasov, O. M. Danylevska. – K. : Heneza, 2007. – 200 s.
4. Entsyklopediia Istorii Ukrainy : V 10 t. / redkol. : V. A. Smolii (holova) ta in. – K. : Nauk. dumka, 2011. – T. 8. – 508 s.
5. Entsyklopediia Istorii Ukrainy : V 10 t. / redkol. : V. A. Smolii (holova) ta in. – K. : Nauk. dumka, 2005. – T. 9. – 929 s.
6. Koval M. V. Istoriia Ukrainy. Materialy do pidruchnyka 10–11 kl. seredn. shk. / M. V. Koval, S. V. Kulchytskyi, Yu. O. Kurnosov. – K. : «Raiduha», 1992. – 512 s.
7. Koliada I. A. Istoriia Ukrainy : pidruchnyk dlia 6–7 klasiv / I. A. Koliada, K. I. Krylach, S. P. Yurenko. – K. : Heneza, 1998. – 256 s.
8. Kulchytskyi S. V. Istorii Ukrainy : pidruch. dlia 10 kl. sered. shk. / S. V. Kulchytskyi, M. V. Koval, Yu. H. Lebedeva. – K. : Osvita, 1998. – 288 s.
9. Kulchytskyi S. V. Istorii Ukrainy : pidruch. dlia 11 kl. sered. shk. / S. V. Kulchytskyi, M. V. Koval, Yu. H. Lebedeva. – K. : Osvita, 1999. – 367 s.
10. Kulchytskyi S. V. Novitnia istoriia Ukrainy (1939–2001) : pidruch. dlia 11-ho kl. zahalnoosv. navch. zakl. / S. V. Kulchytskyi, Yu. I. Shapoval. – K. : Heneza, 2005. – 320 s.
11. Kulchytskyi S. V. Novitnia istoriia Ukrainy (2001–2006). Dodatok do pidruch. dlia 11-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. / S. V. Kulchytskyi. – K. : Heneza, 2006. – 56 s.

12. Pometun O. I. *Praktychne pravo : navchalnyi posibnyk dlia 8 (9) klasu serednikh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv* / O. I. Pometun, T. I. Remekh, I. M. Heiko. – K. : Heneza, 2001. – 168 s.

13. *Pravoznavstvo* / za red. M. Nastiuka. – Lviv : Svit, 1994. – 272 s.

14. Serhiienko H. Ya. *Istoriia Ukrainy (z naidavnishykh chasiv do kintsia XVII st.) : navch. posibn. dlia 7–8 kl. sered. shk.* / H. Ya. Serhiienko, V. A. Smolii. – K. : Osvita, 1995. – 254 s.

15. *Subtelnyi Orest. Ukraina: istoriia* / per. z anhl. Yu. I. Shevchuka ; vst. st. S. V. Kulchytskoho. – 3-tie vyd. pererob. i dop. – K. : Lybid, 1993. – 720 s.

16. Turchenko F. H. *Novitnia istoriia Ukrainy. Chastyna persha. 1917–1945. 10 klas : pidruch. dlia sered. zahalnoosvit. shk.* / F. H. Turchenko. – 2-e vyd., vyprav. ta dop. / F. H. Turchenko. – K. : Heneza, 1998. – 384 s.

Гупан Н. М.

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ В СОДЕРЖАНИИ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКОВ ОБЩЕСТВОВЕДЧЕСКИХ ПРЕДМЕТОВ НА РУБЕЖЕ ВЕКОВ

В статье освещены изменения в содержании школьных учебников по обществоведческим предметам, которые произошли с утверждением новой образовательной парадигмы. Учебники освобождались от политизации и приобретали национальное содержание.

В учебниках по истории доминировала внешняя дифференциация, которая проявлялась в положительном освещении событий, что в советской историографии имели отрицательную оценку. Внутренняя дифференциация проявлялась в повышении статуса отдельных явлений, ранжировании персоналий.

Дифференциация содержания правоведения происходила в акцентировании на правовых основах независимой Украины. Продолжением этого стала новая модель правового образования на основе курса «Практическое право», что уравнивали дифференциацию державоцентризма и человекоцентризма.

Дифференциация содержания просматривалась и в учебном предмете «Человек и общество». В нем проявлялась внутренняя дифференциация, полюсами которой было общество и человек.

Ключевые слова: школьный учебник; дифференциация; содержание; обществоведение; парадигма.

Hupan N.

DIFFERENTIATION OF THE CONTENT OF UKRAINIAN SCHOOL TEXTBOOKS ON SOCIAL SCIENCE SUBJECTS AT THE TURN OF THE CENTURY

The article deals with changes in the content construction of school textbooks on social science subjects of the first decades of independent Ukraine that took place in the process of establishing of a new educational paradigm.

The essence of the new paradigm is characterized, which is based on human centering, that has changed the evaluative judgments in the educational books. They were deprived of ideologization and politicization (this was precisely the differentiation of the content of Ukrainian school textbooks on social science subjects) and acquired national content.

It was established that the external differentiation was dominant, that was manifested in a positive coverage of historical events, which in the Soviet times had a negative assessment. At the same time, the topics that were not in the Soviet historiography (history of church, Holodomor, etc.) appeared in the textbooks. The internal differentiation was manifested in giving a more significant status to particular historical events (National Liberation Struggle of 1917-1921 gained the status of the Ukrainian Revolution), in the ranking of historical personalities, etc.

On the education of human dignity in the Ukrainian democratic society a course of law was directed. The approaches to the content formation of these educational books were determined, which aimed at the establishment of the idea of Ukrainian statehood, national accents in the development of society, democratization of the Ukrainian state.

Differentiation of the content of the course of law was followed in accentuation on the legal basis of independent Ukraine. The continuation of this process was the development and introduction of a new model of legal education based on the course "Practical Law", which balanced the differentiation of state centering and human centering.

The differentiation of the content of social studies courses was also seen in the integrated educational subject "Man and Society," which softened the dissonance between human centering and state centering in school textbooks. At the same time, it contained an internal meaningful differentiation, the poles of which were society and a man.

The transformation of the content of school social science education, which started in the first years of Ukraine's independence, continues in today's textbook building. Therefore, the use of positive experience of past years will be helpful for the developers of textbooks of the new generation.

Keywords: school textbook; differentiation; content; social science; paradigm.

УДК 37.013.3

КОНЦЕПЦІЯ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДРУЧНИКА З ФІЗИКИ Й АСТРОНОМІЇ

Т. М. Засєкіна

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
заступник директора з науково-експериментальної роботи,
Інститут педагогіки НАПН України,
e-mail: zasekina@ukr.net*

У статті розглянуто принципи інтеграції, дидактичні підходи формування змісту для інтегрованого предмету «Фізика й астрономія» та концептуальні засади його реалізації у підручниках профільного рівня для 10 і 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Ключові слова: інтегрований курс; концепція підручника; фізика й астрономія.

Постановка проблеми. У 2018-2019 н.р. буде здійснено перехід на профільне навчання відповідно до Державного стандарту повної загальної середньої освіти (2011 р.). В організації профільного навчання, регульованого попереднім Державним стандартом повної загальної середньої освіти (2004 р.) одним із факторів, що не сприяє успішності навчання та посилює перевантаженість учнів є нераціональне структурування передбаченого стандартом змісту освіти у системі навчальних предметів і курсів. Згідно з типовими навчальними планами 2010 року старшокласникам незалежно від обраного профілю у кожному класі доводиться вивчати понад 20 навчальних предметів, з них від 6 до 9 одногодинних (а то й півгодинних), ефективність яких дуже низька, здебільшого близька до нуля. Скорочення кількості предметів можна досягти шляхом запровадження інтегрованих і/або об'єднаних курсів (предметів), одним із яких є розроблений за нашої участі курс «Фізика й астрономія» для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, що запроваджуватиметься з 2018-2019 н.р. Яким має бути підручник такого курсу?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемами створення якісного підручника, який має інтегрувати навчальний матеріал з природничих предметів працювали вітчизняні (С. Гончаренко, К. Гуз, В. Ільченко, О. Ляшенко та ін.) і зарубіжні (І. Александрова, А. Гуревич, В. Разумовський)